

ΠΑΪΣΙΟΣ ΛΙΓΑΡΙΔΗΣ

Ὁ Παῖσιος Λιγαριδῆς¹ ἦτο δεξιὸς νοῦς καὶ ἠδύνατο νὰ γίνῃ ἀνώτερος λόγιος, ἀν δὲν ἐδούλευεν εἰς τὰ χρήματα καὶ εἰς κενότερας φιλοδοξίας.

Ὁ Λιγαριδῆς², μὲ τὸ κοσμικὸν ὄνομα Παντολέων, ἐγεννήθη τὸ 1609 ἢ 1610 εἰς τὴν Χίον, τὸ δὲ 1623 εἰσῆλθεν εἰς τὸ ἑλληνικὸν κολλέγιον τῆς Ρώμης, ὅπου διεκρίθη κατὰ τὰς σπουδὰς του καὶ ἔκαμεν ἐντύπωσιν κατὰ τὰς ἐξετάσεις του (1636). Καί' ἀντίθεισιν πρὸς ἄλλους τροφίμους τοῦ ἑλληνικοῦ κολλεγίου τῆς Ρώμης, ὁ Λιγαριδῆς κατετάχθη εἰς μοναχικὸν τάγμα, διὰ νὰ ἐπιδείξῃ ζωηρῶς τὴν ἀφοσίωσίν του πρὸς τὸν καθολικισμὸν καὶ κατέλαβε διάφορα ἀξιώματα εἰς αὐτό· τὸ 1639 ἔγινε καθολικὸς ἱερεὺς. Ἡ καθολικὴ προπαγάνδα ἐδικαιούτο νὰ χαίρῃ, διότι ἐκέρδισεν ἕνα τόσον ἔξυπνον «σχισματικὸν» καὶ τοῦ ἀνέθηκε τὸ 1641 τὸ ἔργον τῆς εἰς τὴν Χίον μὲ γενναῖον μισθόν. Ἡ προπαγάνδα ἐδικαιούτο νὰ ἔχῃ ἐμπιστοσύνην εἰς τὸν Λιγαριδῆν, τοσούτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον οὗτος τὸ 1637 ἐπεσπάτησε καὶ ἐδημοσίευσεν προπαγανδικὸν ἔργον (de purgatorio igne...) τοῦ ἀποθανόντος τὸ 1634 φανατικοῦ Ἑλληνοκαθολικοῦ Πέτρου Ἀρκουδίου, τοῦ «χρηστοῦ διδασκάλου» του. Τοῦ βιβλίου προέταξε κολακευτικὴν ἐπιστολήν: «τῷ Μακαριωτάτῳ Οὐρβανῷ τῷ ὀγδόῳ ἄκρῳ ἀρχιερεῖ Παντελεήμων Λιγαριδῆς ὁ Χίος». Εἰς τὴν ἐπιστολήν αὐτὴν γράφει ὁ Λιγαριδῆς ὅτι μένει ἀκόμη τρόφιμος τοῦ «Ἑλληνομουσείου» Ρώμης διὰ τὴν εὐνοίαν τοῦ Οὐρβανοῦ.

Ὁ Λιγαριδῆς ἀνέλαβε τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἔλθῃ εἰς Χίον, ὅπου ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία ὑφίστατο τὴν αὐστηρὰν κριτικὴν τοῦ Γεωργίου Κορεσίου³ καὶ τῶν φίλων του καὶ εἶχεν ἀνάγκην στρατιωτῶν, ἀλλὰ παρέβη πολὺ γλήγορα τὴν συμφωνίαν του καὶ ἦλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου διωρίσθη ἱεροκῆρυξ ὑπὸ τοῦ Ὁρθοδόξου Πατριαρχείου, ἐνῶ ἐπληρώνετο καὶ ὑπὸ τῆς καθολικῆς προπαγάνδας!

¹ Περὶ Π. Λιγαριδίου ἔγραψεν ὁ Legrand, Bibliogr. Hellén. 17 siècle τ. 4 σ. 8 - 61. Ὁ V. Grumel ἔγραψε τὸ ἄρθρον Ligaridés Paisios εἰς τὸ Dictionnaire Catholique τῶν Vacant-Mangenot. Σύντομον ἄρθρον Ligarides Paisios ἐδημοσιεύθη καὶ εἰς τὸ ἐκδιδόμενον νῦν Lexikon für Theologie und Kirche.

² Τὸ ὄνομα Λιγαριδῆς ἀπαντᾷ καὶ ἄλλοτε εἰς τὴν Χίον. (Νεαμονήσια Φωτεινοῦ σ. 240: Νεόφυτος Λιγαριδῆς). Ὁρθότερον θὰ ἐγράφετο Λυγαριδῆς, διότι προέρχεται ἀπὸ τὸ λυγαρίδι = μικρὸς κλάδος λυγαριάς, καὶ θὰ ἐδόθη σκωπτικῶς εἰς τινα «λυγνόν» ἀντιπρόσωπον τῆς οἰκογενείας. Ὁ Λιγαριδῆς γράφεται συχνὰ καὶ Λιγαριεῖδης, κακῶς βεβαίως.

³ Βλ. Κ. Ἀμάντου, Γεώργιος Κορέσιος, Ἀθηνᾶς τ. 46 (1935) σ. 191.

Ἐκ Κωνσταντινουπόλεως μετέβη τὸ 1647 εἰς Μολδαβίαν, ὅπου ἔμεινε κατὰ διαλείμματα μέχρι τοῦ 1655, ἐδίδαξε δὲ τότε εἰς τὸ Ἰάσι, κατὰ δὲ τὸν Θ. Ἀθανασίου καὶ ἐν «Τεργοβύστφ» τῆς Βλαχίας¹ Ὁ Π. Λιγαριδης ἦλθεν εἰς σχέσεις τότε καὶ μὲ τοὺς ἡγεμόνας τῆς Βλαχίας². Εἰς τὴν Μολδαβίαν συνειργάσθη μὲ τὸν συμπολίτην τοῦ Ἰγνάτιον Πετριτζην διὰ τὴν μετάφρασιν τοῦ Νομοκάνονος, ὅστις ἐξεδόθη τὸ 1652³. Ἐκεῖ ἐγνώρισε καὶ τὸν πατριάρχην Ἱεροσολύμων Παΐσιον, ὅστις τὸν ἐπῆρε μαζί του εἰς Ἱεροσόλυμα, τὸν ἔκαμε ὀρθόδοξον μοναχὸν καὶ τὸν μετωνόμασε Παΐσιον. Ὁ ἀνήσυχος Λιγαριδης εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα ἤρchiσε νὰ γράφῃ τὴν ἱστορίαν τοῦ ἐκεῖ Πατριαρχείου, ὁμολογεῖ δ' ὁ πατριάρχης Δοσιθεὸς ὅτι ὤφελήθη πολὺ ἀπὸ τὰ χειρόγραφα τοῦ Λιγαριδῆ⁴.

Τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1652 ὁ πατριάρχης Παΐσιος ἐχειροτόνησε τὸν Λιγαριδῆν μητροπολίτην Γάζης, εἰς τὸ ἐξῆς δ' οὗτος ὑπογράφεται «ὁ Γάζης Παΐσιος», ἃν καὶ δὲν φαίνεται ποτὲ εἰς τὴν ἀραβικὴν ἐπαρχίαν, τῆς ὁποίας ἐξελέγη ποιμενάρχης. Τὸ γραφὲν ἐπανειλημμένως ὅτι ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία ἔκαμε τὸν Λιγαριδῆν μητροπολίτην Γάζης δὲν δύναται νὰ εἶναι ἀληθές. Εἰς ἐπιστολὴν τοῦ γραφείσαν μετὰ τὴν χειροτονίαν γράφει ὁ Λιγαριδης: «ἀνήχθη εἰς Ἱεροσόλυμα καὶ τὸ ἀγγελικὸν σχῆμα ἡμφιασάμην καὶ τοῦ μεγίστου βαθμοῦ τῆς ἀρχιερωσύνης ἠξίωμα τὴν τῶν Γαζαίων ἐκκλησίαν ἐμπιστευθεὶς καὶ χειροτονηθεὶς παρὰ τοῦ μακαριωτάτου πατριάρχου Ἱεροσολύμων κυρίου Παΐσιου ἔνδον τοῦ ζωοδόχου . . . Τάφου:»⁵. Ὁ Ζερλέντης ἐδημοσίευσεν καὶ τὴν ὀρθόδοξον ὁμολογίαν πίστεως, τὴν ὁποίαν ἐχρειάσθη νὰ ὁμολογήσῃ ὁ Λιγαριδης τὴν 14^{ην} Σεπτεμβρίου 1652 πρὶν χειροτονηθῆ⁶. Εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα εὐρισκόμενος ὁ Λιγαριδης ἐξεφώνησεν ἐνώπιον τοῦ πατριάρχου διαφόρους λόγους, τοὺς ὁποίους ἐδημοσίευσεν ὁ καθηγητὴς Κ. Δυοβουνιώτης κατὰ χειρόγραφον τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν εἰς τὸ περιοδικὸν Ν. Σιών (βλ. κατωτέρω). Ὁ Λιγαριδης μεταχειρίζεται εἰς τοὺς λόγους του ἀπλὴν γλῶσσαν: «καθὼς τὸ λοιπὸν δὲν στέκεται εἰς τὸ πνεῦμα τὸ Ἅγιον νὰ εἶναι αἴτιον τοῦ υἱοῦ, ὁμοίως οὔτε στέκεται εἰς τὸν υἱὸν νὰ εἶναι τοῦ Ἁγίου Πνεύματος αἴτιος».

¹ Θ. Ἀθανασίου, Περὶ τῶν ἐλληνικῶν σχολῶν ἐν Ῥουμανίᾳ 1898 σ. 62 καὶ 75.

² N. Jorga, Roumains et Grecs au cours des siècles 1921 σ. 45.

³ Grumel, Ἔνθ. ἀνωτ.

⁴ Δοσιθεὸς, Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων 1715 σ. 1180.

⁵ Ι. Σακελλίωτος, Παΐσιου μητροπολίτου Γάζης ἐπιστολή, Παρνασσός τ. 10 (1886) σ. 482.

⁶ Π. Ζερλέντης, Παΐσιου Λιγαριδῆ, Ὁμολογία τῆς πίστεως κατὰ τὴν αὐτοῦ χειροτονίαν εἰς τὴν Γαζαίων ἐκκλησίαν. Δελτίον Ἰστ. Ἐθν. Ἐταιρείας τ. 6 (1901) σ. 49. Ὑπὸ τοῦ Ἰωακείμ Ἰβηρίτου ἐδημοσιεύθη καὶ ἡ «πράξις χειροτονίας Παΐσιου μητροπολίτου Γάζης» εἰς τὸ περιοδικὸν Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς τ. 1 (1917) σ. 385-387. Πρβλ. αὐτ. τ. 1 σ. 582: Χρ. Παπαδοπούλου, Ἐπὶ τῆς πράξεως τῆς χειροτονίας τοῦ Παΐσιου Λιγαριδῆ ὡς μητροπολίτου Γάζης.

Ἡ ὁμολογία τοῦ Λιγαριδίου κατέπληξε τὴν Ρώμην, ἣ ὁποία διὰ τοῦ συμμαθητοῦ τοῦ Λιγαριδίου Ἀνδρέα Σταυρινοῦ καὶ τοῦ μαθητοῦ του Ἀντωνίου Τιμόνη ἐξηκορίβωσε τὸ ἰδιόχειρον αὐτῆς. Ἡ Ρώμη ἠθέλησε νὰ ἀνακαλέσῃ τὸν Λιγαρίδην, ὅστις ἐξέφραξε τὴν ἐκπληξίν του πῶς ἐθεωρεῖτο ἐν Ρώμῃ ὀρθόδοξος!¹ Τὸ 1657 ἔλαβεν ἀκόμη χρήματα ἀπὸ τὴν λατινικὴν προπαγάνδαν! Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καθίσταται πιθανὸν ὅτι ὁ Λιγαρίδης προσεποιοῦτο τὸν καθολικὸν διὰ νὰ λαμβάνῃ χρήματα (τὰ ὁποῖα ἴσως ἐχρειάζετο καὶ διὰ τοὺς συγγενεῖς του)!

Ἄφου ἐπῆρε τὸν τίτλον τοῦ μητροπολίτου Γάζης ὁ Λιγαρίδης, δὲν ἠδύνατο πολὺν χρόνον νὰ μένῃ ἡσυχος καὶ ἀπῆλθε πάλιν εἰς Μολδαβίαν, μακρὰν τῆς ἐκκλησιαστικῆς του ἐπαρχίας, προφανῶς διὰ νὰ ἐξῆ εὐρύτερον πεδῖον δράσεως καὶ νὰ κερδίξῃ περισσότερα χρήματα. Εἰς τὴν Μολδαβίαν ἀνεμίχθη καὶ εἰς τὰ πολιτικὰ ζητήματα καὶ ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ εἰς Βλαχίαν. Ἐπανῆλθεν ἀργότερα νὰ ἐνισχύσῃ τὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν Καλβινιστῶν².

Ἐν τῷ μεταξὺ ἐκλήθη εἰς Ρωσσίαν ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Νίκωνος (1657) πρὸς διόρθωσιν τῶν λειτουργικῶν βιβλίων. Ἔως οὗτου μεταβῆ ἔκει (1662) ἐδημιουργήθη ἀντίδρασις κατὰ τοῦ Νίκωνος, τὴν ὁποίαν θὰ ἐνισχύσῃ ὁ ἀχαρκτήριστος Λιγαρίδης!³ Ὡς μορφωμένος περισσότερον τῶν Ρώσων συναδέλφων του κατέστη ἀπαραίτητος σύμβουλος τῶν ἀντιπάλων τοῦ Νίκωνος, ἐπλησίασε δ' οὕτω καὶ τὸν Τσάρον Ἀλέξιον Μιχαήλοβιτς, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἔπαιρνε καὶ πολλὰ χρήματα.

Εἰς τὴν Ρωσσίαν ὁ Λιγαρίδης εἶναι ἄκρος ὑπερασπιστὴς τῆς Ὄρθοδοξίας καὶ γράφει περὶ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν «Μοσχοβιτῶν» πρὸς τὸν πρέσβυν τῆς Σουηδίας Ἰωάννην Lilienthal⁴. Εἰς γράμμα πρὸς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Διονύσιον γράφει ὁ Λιγαρίδης τὸ 1663: «Ἐν τοῦτο καὶ πρῶτον ἴσθι, παναγιώτατε, ὅτι τὴν μητέρα μου, τὴν Μεγάλην Ἐκκλησίαν διὰ τιμῆς ἄγω μονοουκ τὸ Λακωνικὸν ἐπιβοῶν: ἦ τὰν ἦ ἐπὶ τάν, Σπάρταν ἔλαχον, Σπάρταν γεραίρειν οὐ παύομαι. . . .»⁵.

Ἄφ' οὗτου ὁ Τσάρος ἐτάχθη κατὰ τοῦ Νίκωνος, ἡ παῦσις καὶ καταδικὴ αὐτοῦ ἦτο βεβαία. Ἐπειδὴ ὁμως ἐθεωρεῖτο ἀντικανονικὴ, ὁ Λιγαρίδης προσεπάθει νὰ φέρῃ πατριάρχας τῆς Ἀνατολῆς εἰς τὴν Ρωσσίαν, ἵνα γίνῃ κανονικὴ

¹ Grumel, Ἐνθ. ἀνωτ. G. Hoffmann, *Orientalia Christiana* τ. 25,2 (1932) σ. 282.

² Legrand, Ἐνθ. ἀνωτ. σ. 22.

³ Τὸ 1662 γράφει ἀκόμη φιλοφρονῶς πρὸς τὸν Νίκωνα: «καρδίωσας ἡμᾶς ἐν ἐνὶ τῶν ἀπολογητικῶν σου γραμμάτων, σεβασμιώτατε πατριάρχα, καὶ τοσοῦτον ἐψυχαγωγῆσας, ὥστε περιάμαί μοι γενέσθαι τὸ σὸν χρυσοῦν ἐπιστόλιον, νηπενθές τ' ἀχολόν τε, κακῶν ἐπίληθον ἀπάντων!» Κ. Δελικάνη, *Πατριαρχικῶν ἐγγράφων τόμος τρίτος* (1905) σελ. 73 κ. ἑξ.

⁴ Fabricii, *Bibliotheca graeca* τ. 11 (1808) σ. 474.

⁵ Δελικάνη, Ἐνθ. ἀνωτ. σ. 90.

καταδίκη. Οὕτω γράφει τὸ 1663 πρὸς τὸν πατριάρχη τῶν Ἱεροσολύμων Νεκτάριον νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν Ῥωσσίαν ὑπισχνούμενος χρηματικὴν βοήθειαν τοῦ Τσάρου εἰς τὸν θρόνον του καὶ τὴν ἰδρυσιν «φρονιστηρίου», «ὅπερ δὴ πόσην καὶ οἶαν ὄνησιν τῇ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ ἐπιδαμιλεύσεται οὐκ ἔστιν ἐμὸν λέγειν ἢ γράφειν πρὸς κριτικώτατον ἄνδρα καὶ ἀγχινούστατον»¹.

Ὁ Νίκων ἔπρεπε νὰ καταδικασθῇ, καὶ δι' αὐτό, ὅταν ὁ Λιγαρίδης δὲν ἠδυνήθη νὰ φέρῃ τὸν πατριάρχη τῶν Ἱεροσολύμων εἰς τὴν Ῥωσσίαν, δὲν ἐδί-στασε διὰ πλαστογραφιῶν νὰ ἐμφανισθῇ ὡς ἀντιπρόσωπος αὐτοῦ. Ἡ πλαστογραφία ἀπεδείχθη καὶ τὸ κῦρος τοῦ Λιγαρίδη ἠλαττώθη, κατώρθωσεν ὅμως οὗτος νὰ διατηρήσῃ τὴν ἐπίδρασίν του ἐπὶ τὸν Τσάρον καὶ νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὴν Σύνοδον τοῦ 1666 τὴν καταδικάσασαν ὀριστικῶς τὸν Νίκωνα².

Τώρα ἡ θέσις τοῦ Λιγαρίδου κατέστη δύσκολος. Τὸ ζήτημα τῆς πλαστογραφίας ἔφερεν αὐτὸν εἰς σύγκρουσιν πρὸς τοὺς πατριάρχας τῶν Ἱεροσολύμων. Εἰς τὴν Ῥωσσίαν ἐπιδίωξε νὰ γίνῃ πατριάρχης μετὰ τὸν Νίκωνα, θὰ τὸ κατώρθωνε δ' ἴσως, ἂν ἐγνώριζε Ῥωσσιὰ καὶ ἂν δὲν ὑπῆρχε τὸ ζήτημα τῆς πλαστογραφίας! Τὸ περιεργον εἶναι ὅτι ὁ Λιγαρίδης ἐνῶ εὐρίσκετο εἰς τὴν Ῥωσσίαν, δὲν ἔπαυσε τὴν ἀλληλογραφίαν του μετὰ τοὺς καθολικούς, οἱ ὅποιοι τὸ 1668 ἀποβλέπουν εἰς τὸν Λιγαρίδην, διὰ νὰ ἐπιτύχουν τὴν ἔνωσιν καθολικῶν καὶ ὀρθοδόξων εἰς τὴν Πολωνίαν³. Τόσον ἀμφιδέξιος ἦτο ὁ ἀνήρ.

Ὁ Λιγαρίδης δὲν ἐπῆγεν εἰς τὴν Πολωνίαν, ἐπροτίμησε τὴν θέσιν του παρὰ τῷ Τσάρῳ, ὅστις ἐβοήθησεν αὐτὸν καὶ ἐν Ῥωσσίᾳ κατὰ τῶν ἐχθρῶν του καὶ παρὰ τοῖς πατριάρχαις Ἱεροσολύμων. Ὁ πατριάρχης Δοσίθεος παρέσχεν ἄφεισιν εἰς τὸν Λιγαρίδην (ἀναθεματισθέντα ὑπὸ τοῦ Νεκταρίου) χάριν τοῦ Τσάρου, ἀλλὰ τὸ 1671 ἀνεθεμάτισε καὶ αὐτὸς καὶ καθήρεσε τὸν Λιγαρίδην καὶ διὰ τὰ ἄλλα του ἁμαρτήματα καὶ ὡς Λατινόφρονα!⁴ Εἰς τὴν καθάραισιν λέγεται πρὸς τοὺς ἄλλοις ὅτι ὁ Λιγαρίδης «τὰ τῶν Λατίνων ἐφάνη φρονῶν» καὶ διὰ τοῦτο «ἐξεώσθη παρὰ τοῦ πρὸ ἡμῶν ἀοιδίμου πατριάρχου κυρίου Παΐσιου». Ὁ «Λατινισμὸς» τοῦ Λιγαρίδη, δι' ὃν πρὸς τοὺς ἄλλοις κατεδικάσθη ὑπὸ τοῦ Δοσιθέου, ἀναφέρεται ἄρα γε εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Παΐσιου (1652 κέξ.) ἢ εἰς τὰς συνεννοήσεις πρὸς τοὺς Καθολικοὺς τῆς Πολωνίας;

¹ Δελικάνη, Ἐνθ. ἄνωτ. σ. 92.

² Βλ. ἔγγραφα σχετικὰ πρὸς τὴν Σύνοδον τοῦ 1666 παρὰ Δελικάνη, Ἐνθ. ἄνωτ. σ. 121 κέξ. Περὶ τοῦ ζητήματος τοῦ Νίκωνος καὶ τῆς ἀναμίξεως τοῦ Λιγαρίδου βλ. λεπτομερῶς: Χ. Παπαδοπούλου, Οἱ Πατριάρχαι Ἱεροσολύμων ὡς πνευματικοὶ χειραγωγοὶ τῆς Ῥωσσίας κατὰ τὸν 17 αἰῶνα. 1907 σ. 88 κέξ. Εἰδικῶς περὶ τῆς ἐν Ῥωσσίᾳ δράσεως τοῦ Λιγαρίδη βλ. R. Salomon, Paisius Ligarides, Zeitschrift für osteuropäische Geschichte τ. 5 (1931) σ. 37 κέξ. ὅπου σημειοῦται καὶ ἡ σχετικὴ πρὸς τὸν Λιγαρίδην ῥωστικὴ βιβλιογραφία.

³ Βλ. Salomon Ἐνθ. ἄνωτ. σ. 59.

⁴ Δελικάνη, Ἐνθ' ἄνωτ. σ. 189. Φ. Βαφείδου, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία τ. 3, 1 σ. 149 κέξ.

Ἐπιβίβαστος ὁ Λιγαριδῆς ἐπῆρε τὸ 1672 τὴν ἄδειαν ἀπὸ τὸν Τσάρον διὰ νὰ κατέλθῃ εἰς τὴν Ἀνατολήν καὶ πείσῃ τὸν Πατριάρχην Δοσίθεον περὶ τοῦ δικαίου του, ἀλλ' ἐπροχώρησε μέχρι Κιέβου, ὅπου ἐσταμάτησε. Ἐκεῖ ἀπέθανε τὸν Αὐγούστου τοῦ 1678. Τί κρῖμα ὅτι τόση ἱκανότης δὲν ἐχρησιμοποιήθη ἐπ' ἀγαθῶ γενικωτέρῳ!

Ἐπιβίβαστος λέγει¹ ὅτι ὁ Λιγαριδῆς ἀπέθανεν ὡς Λατινόφωνος. Ὁ πατριάρχης ὅμως Χρυσάνθος γράφων² «περὶ τῆς ἀπὸ τῆς Λατινόφωνος γνώμης μεταβολῆς τοῦ Λιγαριδίου (!) εἰς τὴν ὀρθόδοξον» προσθέτει ὅτι ὁ Λιγαριδῆς εἰς τὴν Ρωσσίαν «ἔγινεν ἄκρος ὑπερασπιστὴς τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἔνθα καὶ συνέγραψε κατὰ Λουθηροκαλβίνων λατινιστὴ πολλὰ, ἀλλὰ καὶ ζηλωτὴς κατὰ τοῦ Νίκωνος ἐχρημάτισε, ἐλθὼν δὲ εἰς Κίεβον ἐδίδαξε πολλὰ ὀρθὰ καὶ ὠφέλιμα καὶ... ὅτι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ μόνου τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται, καὶ κατὰ τῆς ἀρχῆς τοῦ Πάπα, ἅπερ συγγράμματα ἡμεῖς εἶδομεν ἐν Κιέβῳ... ἐκοιμήθη δὲ ἐν μετανοίᾳ καὶ ἐξομολογήσει, ὃν καὶ ἔχουσιν οἱ... ὀρθόδοξοι Ρῶσοι εἰς ἀγαθὴν φήμην καὶ εὐλάβειαν». Ὡστε ἡ καταδικὴ τοῦ Λιγαριδῆ ὡς Λατινόφωνος ὑπὸ τῶν πατριαρχῶν Ἱεροσολύμων ἐστηρίχθη ἐπὶ πλάνης καὶ παρεξηγήσεως;

Κατὰ κριτὴν ἀρμόδιον, τὸν συμπολίτην τοῦ Λιγαριδῆ Λ. Ἀλλάτιον, οὗτος ἦτο ὀξὺς τὸν νοῦν, ἐπιμόνου θελήσεως, γνώστης τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων, εὐγλωττος³. Ἡ ἱκανότης τοῦ Λιγαριδῆ κατέστησεν αὐτὸν σοφὸν καὶ πολυγράφον, ἔγραφεν ὅμως συνήθως ἐρωτώμενος περὶ διαφόρων ζητημάτων. Αἱ μελέται του κατὰ τὸ πλεῖστον εἶναι ἀνέκδοτοι.

Κατὰ τὸν Ἀλλάτιον⁴ ἤδη εἰς τὴν Ρώμην ἤρχισε νὰ γράφῃ ἱστορίαν τῆς νήσου Χίου, ἣ ὁποία δὲν συνεπληρώθη καὶ δὲν ἐξεδόθη.

Ὁ καθηγητὴς Κ. Δουβουνιώτης ἐδημοσίευσε λόγους τοῦ Λιγαριδῆ ἐκφωνηθέντας εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ⁵. Πολλοὶ ἐπιστολαὶ ἐπίσης τοῦ Λιγαριδῆ ἐνδιαφέρουσαι ἐδημοσιεύθησαν⁶.

Πολλὰ ἐπιγράμματα συνετάχθησαν ὑπὸ τοῦ Λ., ὧν ἓν καὶ πρὸς τὸν Φώτιον, μὲ τὸν ὁποῖον ἠσχολήθη οὗτος, ὡς φαίνεται, ἐκ τοῦ ἕξῃς χειρογράφου: «Κατάλογος τῶν συγγραμμάτων Φωτίου τοῦ ἁγιοτάτου πατριαρχοῦ Κωνσταντινουπόλεως συλλεχθεὶς παρὰ τοῦ πανιερωτάτου καὶ λογισοφωτάτου (!) μητροπολίτου Παΐσιου Γάζης, ὑπερτίμου τῶν ὑπερτίμων (!) καὶ ἐξάρχου πάσης

¹ Ἐνθ' ἄνωτ. σ. 59 κέξ.

² Δοσίθεου, Ἱστορία περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων 1715 σ. 1181.

³ L. Allatii, De Ecclesiae occidentalis atque orientalis perpetua consensione 1648 σ. 1654.

⁴ Ἐνθ' ἄνωτ. σ. 1657.

⁵ Νέα Σιών τ. 17 (1922) σ. 374-388.

⁶ Βλ. τὴν παρὰ Grumel, Ἐνθ' ἄνωτ. βιβλιογραφίαν.

Παλαιστίνης καὶ τὸν τόπον ἐπέχοντος Καισαρείας Φιλίππου, προτροπῇ καὶ δεήσει τοῦ κυροῦ πρέσβευς Νικολάου τοῦ Δανιὴλ Σινισίου (;)¹. Ὅπως συνήθως, ἔξωθεν ἔλαβεν ἀφορμὴν ὁ Λιγαρίδης νὰ ἀσχοληθῇ καὶ μὲ τὸν Φώτιον, ὅποιοι δ' εἶναι ἐν μέρει οἱ τίτλοι οἱ ἀποδιδόμενοι εἰς αὐτὸν εἰς τὸ ἀνωτέρω σημείωμα.

Τίς οἶδε ἐκ τίνος ἀφορμῆς ἠσχολήθη (1656) καὶ μὲ χρησμοὺς ὁ Λιγαρίδης. Εἰς διαφόρους κώδικας² φέρεται «χρησμολόγιον Κ/πόλεως, Νέας Ρώμης, παρωχημένον, ἐνεστῶς καὶ μέλλον, ἐκ διαφόρων συγγραφέων συλλεχθὲν καὶ συναρμολογηθὲν παρὰ τοῦ πανιερωτάτου καὶ σοφωτάτου μητροπολίτου Γάζης κυρίου Παΐσιου, ὑπερτίμου καὶ ἐξάρχου πάσης γῆς Ἐπαγγελίας, Ἀσκάλωνος, Μαΐουμᾶ καὶ Μαγδάλων...».

Ἐξ ἀφορμῆς τοῦ κηρύγματος συνέταξεν ὁ Λιγαρίδης διαφόρους ἐρμηνείας καὶ διδασχάς³. Κατὰ τὴν ἐν Ρωσσίᾳ διαμονὴν του ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ ἀπαντήσῃ εἰς διάφορα τεθέντα εἰς αὐτὸν ἐρωτήματα ὑπὸ τῶν Ρώσσων. Τὰ ἐρωτήματα εἶναι συχνάκις περιέργα: «μεταπανδρεύεται ψάλτης, ἢ ἀπομένει χηρεύων;»... «τί διαφέρει ἀφορισμός, ἀρὰ καὶ ἀνάθεμα;»⁴. Ἐν Ρωσσίᾳ συνέγραψε καὶ τὰ κατὰ τὴν Σύνοδον τὴν καθαιρέσασαν τὸν Νίκωνα. Κατὰ τὸν Salomon τὸ σχετικὸν χειρόγραφον εὐρίσκειτο εἰς Μόσχαν. Ἄλλ' ὑπάρχουν καὶ ἀλλαχοῦ ἀντίγραφα⁵.

Ὁ Λιγαρίδης, ὅπως εἰς τὰς πράξεις του οὕτω καὶ εἰς τὰς μελέτας του, ἀπέβλεπε πάντοτε εἰς τὴν πρακτικὴν σκοπιμότητα, τὴν πρακτικὴν ὠφέλειαν. Δι' αὐτὸ αἱ μελέται του δὲν ἔχουν τίποτε τὸ συστηματικόν, δὲν προηγήθουν ἀπὸ ἐσωτερικὴν ἀνάγκην ἀλλ' ἀπὸ ἐξωτερικὴν ὄψιν. Ἐπιζητῶν πάντοτε τὸ κέρδος ὁ Λιγαρίδης δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀναπτυχθῇ εἰς ἀνώτερον ἄνθρωπον καὶ λόγιον, ἐνῶ ἡ φύσις ἐπροίκισεν αὐτὸν μὲ τόσῃν δεξιότητι.

K. AMANTOS

¹ Mémoires de l'Académie impériale des Sciences de St-Petersbourg VIII sér. τ. VII N° 8 (1906) σ. 3. Αὐτόθι σ. 2 τὸ δεκάστιχον ἐπίγραμμα εἰς Φώτιον.

² Βλ. π. χ. Α. Π. Κεραμέως, Ἱεροσολυμ. Βιβλιοθήκη τ. 1 σ. 255.— Κ. Σάθα, Μ. Βιβλ. τ. 1, 308 κ.α.

³ Α. Π. Κεραμέως, Ἱεροσολυμ. Βιβλιοθ. τ. 5 σ. 75.— Κ. Σάθα, Ἐνθ. ἀνωτ.— Α. Δημητρακοπούλου, Προσθήκαι καὶ διορθώσεις εἰς τὴν νεοελληνικὴν φιλολογίαν τοῦ Κ. Σάθα 1871 σ. 51.

⁴ Κατάλογον τῶν ἐρωτημάτων καὶ τινος λύσεις ἐδημοσίευσεν ὁ καθηγητὴς Κ. Δουβουινιώτης εἰς τὸ περιοδικὸν «Ἀνάπλασις». τ. 48 (1935) σ. 111, 137 καὶ 157.

⁵ Litzika. Catalogul manuscrisurilor Grecesti 1909 σ. 196: «Βιβλίον συνοδικὸν περιέχον τὰ κατὰ Νίκωνος πατριάρχου Μοσχολίας ὑπὸ Παΐσιου μητροπολίτου Γάζης ἀνατεθὲν τῷ αὐτοκράτορι πασῶν τῶν Ρωσσιῶν Ἀλεξίῳ Μιχαήλοβιτς ἐν ἔτει 1668».